

Петро Сагайдачний

Володимир Антонович

Петро Сагайдачний, православний шляхтич, родом із Самбора, що в Червоній Русі, був син Конона (за тодішньою вимовою "Конаша") Сагайдачного, звідки й походить його ім'я по батькові, яке вважають, звичайно, за родове. Про виховання Петра Конашевича відомо тільки те, що він навчався в училищі, яке виникло завдяки опіці князя Костянтина Острозького в Острозі на Волині. Чи продовжував далі освіту, ніхто не знає. Але факти його біографії, які дійшли до нас, дають підставу стверджувати, що він належав до надто освічених людей свого часу. Це засвідчує, зокрема, його постійна турбота про розвиток шкіл та освіти на Україні, а також власноручна праця "Розмова про унію", яку один із високоосвічених сучасників, литовський канцлер Лев Сапіга визначав як "прекоштовний твір".

Закінчивши школу, Сагайдачний в останні роки XVI-го чи на початку XVII століття вступає до лав Запорозького війська. Тут Петро Конашевич завжди відзначався своєю хоробрістю; маючи значний розум і дотримуючись політичного такту, він швидко висунувся зі свого середовища й посів перше місце серед запорожців.

Важкі часи переживали Дніпровські козаки наприкінці XVI століття. Внаслідок приєднання українських земель до Польщі актом Люблінської унії 1569 року, польська держава намагається запровадити й поширити на ці землі свої закони й права. Згідно цього, козацтво не могло вміститися в станові межі, що їх виробило польське історичне життя й які стали аномалією. Воно мало перейти або до шляхетського або до селянського стану.

Разом із політичним переворотом у другій половині XVI століття на українських землях стався й інший ще важливіший переворот—економічний у системі господарства, що привело до збільшення населення та виснаження природних багатств краю, який різко міняє й торує нові шляхи виробництва. До половини XVI століття на українських землях переважало лісове господарство — полювання на звірів та рибальство. Найприбутковішими угіддями маєтків було бджільництво, боброві гони, рибні озера й заповідники, де розводили звірів. Рільництво стало лише підмогою в господарстві й велося вирубним способом у невеликих розмірах, мало постачати тільки продукти для потреб господаря.

З половини XVI століття хлібороби найбільш працюють у рільництві та виробництві хлібних продуктів, які посилено добувають і вважають за головну статтю вивозу. Цей економічний злам відбився двома явищами в житті краю. Дворяни намагаються полишити лісові маєтки на Поліссі й, замість них, здобути чорноземні степові простори, які досі належали козацьким громадам, містам і вільним поселенням. Поміщики настирливо, згідно польського закону, нав'язують кріпосне право й знищують вільні відносини, які існували тут між землевласниками та хліборобами за литовським правом. Шляхта сотнями й тисячами кинулась на землі степової України, показуючи

грамоти, які вона випросила на маєтки в короля. Таким чином намагалися закріпачити населення, яке жило в цих краях і зараховувало себе до козацького стану.

До цих причин натиску наприкінці XVI століття додалася ще й третя — релігійна: бажання запровадити на Україні церковну унію. Козацтво, зазнаючи гніту з боку всесильного дворянства, стало чинити збройний опір. Перші два повстання були придушені, але вони сприяли тому, що новий лад довелося закріпити законодавчим шляхом. Незначну частину козаків сейм визнав вільним станом, але таким, що не має політичних прав у Речі Посполитій. На козаків покладали прикордонну військову службу, їх підпорядковували суворому контролю військової адміністративної влади. Тим часом решта козацького й вільного селянського населення краю мала скоритися шляхті, впустити її на свої землі й віддати себе в кріпацтво. Звичайно, населення прагнуло уникнути важкої долі кріпака, і — як можливий вихід із важкого стану — почалися втечі на південь. Від залюдненої смуги Дніпровської України на широких просторах, від Тясмину до берегів Чорного та Азовського морів, лежали предовгі необжиті степи теперішнього Новоросійського краю. Ці простори, на основі давніх грамот і договорів, були спадщиною великих князів литовських, і фактично нікому не належали. Тут бували тільки зрідка ногайці, а в низів'ях Дніпра та його припливів селилися де-не-де хутори й виникали літні стоянки мешканців українських міст і староста, які вирушали влітку в степи для рибальства й мисливства. Щоб ці хутори та стоянки захистили від нападів ногайців, заповзятий Черкаський староста Дмитро Вишневецький у першій половині XVI століття на одному із дніпрових порогів спорудив фортецю — Січ, і спорядив її постійним гарнізоном, який складався із добровільців — вихідців з українських староста. Цей гарнізон і став зародком запорозької громади. До другої половини XVI століття Запорозька Січ, яка стала Прикордонною фортецею, не змогла дати волю багатьом людям.

Тільки наприкінці століття Запорозьке військо, прихистивши втікачів, набуло сили виразника народних устремлінь. Воно й очолило протест проти нового ладу, який намагалася запровадити на Україні польська шляхта.

Саме тоді запорозьку громаду очолив Петро Конашевич Сагайдачний. Вперше його ім'я стає відоме 1605 року, коли внаслідок морського походу запорожці здобули турецьку фортецю Варну. Наступного року новий похід закріпив за ним славу ватажка запорожців, і його ім'я вже знала вся Україна. 1606 року запорожці під орудою Сагайдачного напали на Кафу (Феодосію), спалили в гавані турецький флот, здобули фортецю й визволили звідти багато християнських бранців. Адже Кафа була головним невольничим ринком у Криму. Згодом він здійснив ще низку морських походів на турецькі володіння. Вони завжди були успішні, а це здобуло Конашевичу таку повагу й шану, яких досі не мав жоден козацький гетьман.

Польський уряд неприхильно дивився на зміцнення Запорозької Січі як на вогнище козацьких рухів, що хутко зростало, тим паче, що серед населення захопленої й закріпаченої України дедалі більше й більше росла й ширилася свідомість, що Запорозжя стає ґрунтом для народного протесту. Однак Польща вела тоді важку

війну з Московською державою, підтримуючи внутрішні заворушення у ній, щоб мати й собі користь із тих смут. Король Сигизмунд III мріяв про нездійснення для себе завдання — завоювати Москву й заволодіти престолом Івана Грозного. Тривала війна, яка спалахнула внаслідок цих намірів на східних рубежах Речі Посполитої, й не дала змоги польському урядові навести лад серед козацтва. Він обмежився тим, що оголосив запорожців непослухами, а їхніх керівників самозваними ватажками й низкою наказів закликав запорожців розійтися по домах, не чинити наскоків на турецькі володіння й не вдиратися збройними загонами в межі залюдненої України, погрожуючи, що, у випадку непослуху, вживе проти непокірних збройну силу й суворо їх покарає. І, нарешті—заборонив доставляти на Запорожжя харчі.

Але всі ці заходи виявилися недійшовими, позаяк польський уряд не мав достатніх сил здійснити свої погрози. Конашевич не тільки продовжував далі походи супроти турків, а й став зараховувати до зверхності свого війська цілі терени України, в міру того, як мешканці цих країв, вигнавши поміщиків, зверталися до нього й просили записати їх до козацького війська. Нам відомо, що 1618 року населення містечок і сіл, розташованих у басейнах Тетерева та Ірпеня, утворили козацькі сотні й визнали себе частиною Запорозького війська.

Замість того, щоб приборкати цей поступовий рух Запорожжя, король змушений був усе-таки побічно ствердити його. Того ж 1618 року він організував сміливий похід з метою захистити свої права на Московському престолі. Було досягнуто самої столиці, але через несплату грошей на утримання його військо вернулося додому. Король залишився із жменькою жовнірів на ворожій землі.

Врятувати короля від неминучої загибелі треба було будь-якими засобами. І польський уряд попросив допомоги в невизнаного й переслідуваного ним Запорожжя. Петро Конашевич погодився на це. Орудуючи 20-тисячною армією козаків, Сагайдачний рушив через Сіверщину в межі Московської держави, здобувши міста Лівни та Єлець. Він розбив ополчення, яке очолювали воеводи і князі Пожарський та Волконський. Гетьман перейшов через Оку й прибув до табору короля. Таким чином Сигизмунда III було врятовано, і він зміг без перешкод вернутися на батьківщину, уклавши вигідне перемир'я. За це король віддячив козацтву. Із московського походу Петро Конашевич прийшов уже не на Запорожжя, а до Києва і взяв під свою опіку місто. З поширенням титулу гетьмана на ту частину України, що визнавала себе козацькою, польський уряд не згоджувався. Але пам'ятаючи недавню допомогу козаків і Сагайдачного, не протестував. Між іншим, гетьман використав своє становище і ще міцніше зв'язав свою політику з народною справою, захистивши релігійні інтереси України. Скориставшись тим, що 1620 року в Києві перебував єрусалимський патріарх Теофан, він схилив його висвятити нового православного Київського митрополита і п'ятох православних єпископів для єпархій, ієрархи яких підписали унію. Отже, завдяки авторитетові козацького гетьмана була відновлена для подальшої боротьби з унією ієрархія українського краю, через відсутність якої православ'я потерпало від постійної небезпеки нерівної боротьби з уніатами.

Так склалися обставини, що цей смілий крок не викликав розриву з польським урядом. 1620 року Речі Посполитій загрожувало турецьке нашествя, яке перевершувало всі відомі сутички з Туреччиною. Султан Осман на чолі майже півмільйонної турецько-татарської армії стояв на Дністрі, нахваляючись перетворити Польщу на турецьку провінцію. Стягнувши всі свої сили, поляки могли протиставити туркам тільки народне рушення в 57.000 жовнів, що під орудою королевича Владислава й гетьмана Ходкевича стояло табором під Хотиним. Королевич знову попросив Сагайдачного допомогти. Гетьман зустрівся з королевичем у Львові й пообіцяв вийти на порятунок польському військові з тією умовою, що уряд визнає владу козацького гетьмана над усією Україною й скасує розпорядження, яким обмежували козаків, й одмовиться підтримувати того старшого над реєстровими козаками (тобто наставленого урядом), чия владу він визнавав досі законною. Королевич пристав на це, бодай виконання залежало лише від ухвали сейму. Звільнивши старшого реєстрових козаків Бородавку, королевич передав його до рук Сагайдачному, що очолив тоді реєстрове козацтво.

Конашевич негайно вирушив із 40-тисячною армією козаків до Хотина і там з'єднався з польською армією. Всі намагання турків були безсилі зламати об'єднання християн, й після сорока днів облоги й численних атак Осман вернув на свої володіння. Головним героєм цього захисту Хотина став Петро Сагайдачний, його досвід, хоробрість, рішучість. Навіть польські письменники відзначали роль гетьмана в успішному завершенні цієї війни.

Але й Конашевич заплатив життям за свою діяльність: укритий численними ранами, які він отримав під час Хотинської облоги. Сагайдачний їхав додому, лежачи на возі, подарованому йому королевичем, в супроводі королівського лікаря. А 20 квітня 1622 року Петро Сагайдачний умер у Києві, поділивши заповітом своє майно між дружиною та братськими школами: Київською і Львівською.

Поховали його в Богоявленській церкві Київського братства. Але місце могили марно шукатиме нині поцінувач старожитностей, краєзнавець. Під час перебудови церкви на початку XVIII століття вона опинилася під будівлею нової стіни храму і зникла з очей нащадків.